

КРАГУЈЕВАЦ КРОЗ ДВА ДРУШТВЕНА УРЕЂЕЊА: ТРАНСФОРМАЦИЈА СТАМБЕНОГ МОДЕЛА

KRAGUJEVAC THROUGH TWO SOCIAL STRUCTURES: THE TRANSFORMATION OF THE HOUSING MODEL

Александра Марковић, Факултет техничких наука, Нови Сад

Област – АРХИТЕКТУРА

Кратак садржај – Рад представља анализу примене стамбеног модела кроз различита друштвена уређења у Крагујевцу. Анализирани период обухвата период након Другог светског рата, све до 2022. године. Упоредним приказом биће представљени приступи изградњи у периоду социјализма и периоду након социјализма, као и крајњи резултати грађења стамбених објеката из наведених периода.

Кључне речи: *Стамбени модел, друштвено уређење, социјализам, постсоцијализам*

Abstract – *This master thesis presents an analysis of the application of the housing model through different social arrangements in Kragujevac. The analyzed period includes the period after the Second World War, until 2022. A comparative presentation will present approaches to construction in the period of socialism and the period after socialism, as well as the final results of the construction of residential buildings from the previously mentioned periods.*

Keywords: *Housing model, social organization, socialism, post-socialism*

1. УВОД

Утицај државе и њене доминантне идеологије на архитектуру, урбанизам и уређење градова присутан је у различитим периодима и разним друштвима. Према речима Митровића, градови су одувек били велика слабост оних који су имали моћ, заправо, град је био њихово огледало, некада квалитетно, некада искривљено, па чак и разбијено [1]. У овом раду су приказани облици становања који су се мењали кроз време, у зависности од друштвеног уређења државе. Анализирани временски оквир обухвата период социјализма и постсоцијализма до 2022. године, чије су специфичности бити представљене кроз мастер рад. Циљ овог рада јесте хронолошко приказивање промене модела становања кроз пример једног града који се налази на територији Србије – града Крагујевца. Као што је наведено, свако друштвено уређење и различите идеологије доносе промене у области архитектуре и урбанизма.

НАПОМЕНА:

Овај рад проистекао је из мастер рада чији ментор је била др Милица Врачарић, ред. проф.

Временски период од краја Другог светског рата, па све до данас, бележи бројне трансформације у различитим друштвеним сферама које су утицале на становнике као и на изградњу стамбених објеката. Са аспекта урбаних промена, постсоцијалистички период је подразумевао деконструкцију социјалистичког града. Временски период који дефинише почетак доба транзиције почиње од 1990. године и траје дужи низ година. Транзиција се дефинише као процес комплексних реформи које обухватају пет главних аспеката на макро нивоу (политички, економски, друштвени, културни и еколошки), док се просторни ниво јавља као посебан проблем узрочно-последичног карактера [2]. Након анализе општег стања у Србији карактеристичног за оба друштвена уређења, као и стамбених политика, приступило се праћењу и документивању истих промена на нивоу Крагујевца, од 1945. године до данас.

2. КОНТРАСТИ СТАМБЕНОГ СИСТЕМА ДВА РАЗЛИЧИТА ДРУШТВЕНА УРЕЂЕЊА

2.1. Модел социјалистичког града

У деценијама након Другог светског рата модел социјалистичког града примењује се широм држава Централне и Источне Европе (ЦИЕ). Стамбени системи социјалистичких земаља обликовани су у складу са идеолошким принципима. Како стамбени системи представљају мешавину државне регулације и тржишних процеса, за социјалистички систем се може рећи да представља форму у којој се становање третира као друштвено добро, односно, колективна потрошња је у потпуности регулисана државним институцијама [3]. За разлику од нових градова, где је спровођење обрасца урбаног развоја било могуће потпуно извршити у складу са социјалистичким принципима, реконструкција постојећих градова показује другачију слику. У таквим случајевима се избегаваало рушење постојећег градског ткива, а новограђња се спроводила на слободном градском земљишту. Нове четврти су, пре свега стамбене, ретко кад подизане у близини историјских језгара градова и то су најчешће били случајеви поновне изградње делова уништених у Другом светском рату [4]. У многим случајевима, не постижу се стандарди квалитетног урбанистичког опремања нових насеља масовне стамбене изградње јавним службама и комуналном инфраструктуром, већ се испуњавају само основне стамбене потребе. Нова насеља често су

била визуелно непривлачна и монотона. Тренд регенерације градског простора кроз пројекте културне обнове започео је 1970-их.

2.2. Период транзиције у земљама ЦИЕ

Пост-социјалистички град је научна творевина која обухвата огроман број градова Централне и Источне Европе [5]. Слом социјалистичког система изазвао је велике економске промене у земљама ЦИЕ [5]. Почетак процеса транзиције се повезује са низом негативних ефеката као што су пад броја запослених и повећање цена. Период транзиције доводи до гашења социјалистичких предузећа, што узрокује пад броја запослених у индустрији. Брзо повлачење владе из контроле стамбеног сектора и смањење субвенција за резултат је имало ескалацију стамбене кризе [5]. Изградња стамбених објеката у земљама ЦИЕ смањивала се крајем 1980-их и почетком 1990-их година, да би 1993. године била сведена на минимум. Приватизација станова извршена је ради окретања ка тржишној економији у намери да се тиме побољша економска ефикасност која, у претходном систему, није испуњавала све захтеве [3]. У поређењу са социјалистичким периодом, у пост-социјалистичким градовима чести су примери спонтане, непланске и неформалне функционалне и просторне манифестације културних активности, које доводе до регенерације запуштених делова града који су имали потенцијал за овакву врсту побољшања.

3. СРБИЈА У ДОБА СОЦИЈАЛИЗМА

Прва фаза социјалистичке урбанизације захватила је већински рурално друштво. Почетком 1950-их година удео сеоског становништва у Мађарској и Пољској износио је између 65 и 70%, у Чешкој 55%, Румунији и Бугарској око 75%, а у Југославији чак 80% [6]. У поређењу са европским земљама које су припадале такозваном социјалистичком блоку, југословенски самоуправни систем и пратећа форма друштвеног власништва омогућавали су већи степен инкорпорације тржишних принципа у сфери примарне/официјалне економије, либералнији режим доходака и потрошачких модела, као и виши ниво животног стандарда [3]. Отуда је и стамбени систем у Југославији имао специфичну институционалну структуру која је имала доста разлика у односу на друге социјалистичке моделе [3].

3.1. Крагујевац у периоду од 1945. до 1990. године

Крај Другог светског рата променио је урбану слику Крагујевца, као и осталих градова у Србији. У Крагујевцу почиње да се формира аутомобилска индустрија „Застава”, а такође се оснивају и друга индустријска предузећа. Све то доводи до повећања броја градитељских активности. Временом, Крагујевац добија значајну улогу у индустријализацији Југославије и истовремено израста у велики урбани центар. У структури изграђеног подручја Крагујевца доминирају стамбене зграде, не само по броју, већ и по површини градског земљишта коју користе, као и по квадратури. У првим послератним годинама Крагујевац је био град малих и ниских кућа. Спратност

вишепородичних стамбених зграда је непрекидно расла. Прве вишеспратнице су имале спратност П+2, затим следи група са спратношћу П+3, док високи објекти – куле, имају спратност П+14 и П+14+Пк [7].

У првим годинама послератног периода, од 1946. до 1953. године, на удаљености око 2 км од центра града изграђено је радничко насеље Вашариште (слика 1), које је показивало модел становања у новим друштвеним условима [7]. Чинило га је 10 слободностојећих објеката спратности П+2 које су окружене већом зеленом и слободном површином.

Слика 1. Радничко насеље Вашариште [7]

Током 60-их година прошлог века, вишепородично становање је било усмерено на реконструкцију градског центра у намери да се измени постојећа урбана структура. План је био да се градско језгро реконструише, али уз очување историјског наслеђа града. Период грађења стамбених кула у Крагујевцу, у центру града, започет је 1962. године изградњом солитера у Продору (слика 2).

Слика 2. Први солитери у Крагујевцу

3.2. Крагујевац у периоду од 1945. до 1990. године

У периоду од 1965. до 1990. прираштај становника је био највећи и најбржи у целој историји Крагујевца [8]. У новоизграђеним насељима грађени су објекти средње спратности, умерене густине насељености и са умерено искоришћеним земљиштем, обезбеђеним зеленим површинама и парковима.

Прво велико стамбено насеље у Крагујевцу настало по угледу на француски модел становања било је стамбено насеље Ердоглија (слика 3). Настало је на неизграђеном терену у близини Старе радничке колоније. Изградња је започета средином 1960. године. Зграде су углавном спратности П+4, ламеларног типа, умерене густине, а било је обезбеђено и комфорно становање. Најспецифичнији елемент у овом

стамбеном насељу јесте солитер „Ипсилон“, који се истиче својом високом спратношћу и изгледом. Основа овог солитера има облик латиничног слова „Y“, по чему је и солитер добио назив. Састоји се од 18 спратова и као такав и у данашњем времену представља највишу зграду у Крагујевцу.

Слика 3. Стамбено насеље Ердоглија [8]

По урбанистичком решењу и архитектури објеката, стамбено насеље Аеродром (слика 4) је на нивоу високих достигнућа социјалистичког модернизма. Насеље чини 10 блокова, у којима су, пре свега, заступљени објекти вишепородичног становања. Комерцијалне и јавне функције лоциране у средишњем делу насеља у блоку 8, у приземљу објекта вишепородичног становања.

Слика 4. Насеље Аеродром [8]

4. ПОСТ-СОЦИЈАЛИЗАМ У СРБИЈИ

Промене у становању у Србији током 1990-их биле су обележене социо-економском транзицијом друштва, што се одразило и на све друге аспекте живота у насељеним местима [3].

4.1. Крагујевац у доба транзиције

Пре уласка у „године кризе“, претходна деценија „стабилизације“ променила је темпо изградње Крагујевца. Улазак у последњу деценију 20. века обележава убрзана промена окружења у коме је грађен Крагујевац [9]. Пад обима стамбене изградње уследио је као последица велике економске кризе изазване распадом СФРЈ, ратом у окружењу и санкцијама. Извршена је приватизација станова. Долази до ниске куповне моћи становништва, високог нивоа инфлације и незапослености. Није више било фондова као ослонаца за изградњу великих насеља. Пад прилива становништва утицао је на тренд грађења. Пример изградње почетком 2000-их година је зграда „Интершпед“ (слика 5), стамбено-пословне намене. Садржи 40 станова и 15 пословних

просторија, које се налазе у приземљу објекта. Приказује максимално искоришћење парцеле, што је карактеристично за урбану обнову у време кризе.

Слика 5. Стамбено - пословна зграда [9]

4.2. Стамбена изградња након 2005. године

Стамбено ткиво Вашаришта карактерише неједнака изграђеност, а главна карактеристика је тенденција повећања капацитета становања у Улици краља Милана IV која припада категорији државног пута другог реда [10]. Становање у наведеном насељу се може поделити на неколико стамбених блокова. Прва два блока чини вишепородично становање са укупно пет ламела спратности од П+4 и карактерише их висока густина становања [10]. Ова спратност простира се дуж Улице краља Милана IV. Трећи стамбени блок оивичен је улицама Краља Милана IV (слика 6), Елизабете Рос и Јосипа Панчића, и обухвата 12 вишепородичних стамбених објеката спратности од П+2 и П+5, такође високих густина насељености [10].

Слика 6. Нови стамбени објекти дуж Улице краља Милана IV

Намена простора у обухвату плана подразумева становање као основну функцију, али и све друге делатности које су са становањем компатибилне. Типологија стамбених зона, према начину и типу становања дефинисана је кроз основне параметре - густине. Према густинама становања одређени су типови становања који имају две основне категорије: високе (А) и средње (Б) (слика 7).

Слика 7: Стамбени објекти на површини намењеној А.2.2 густини становања

4.3. Специфичности грађења станова – полицијски станови у насељу Метино брдо

На овом простору заступљено је углавном породично становање. Међутим, као последица развоја града, донесена је одлука да је могуће започети изградњу и вишепородичних објеката. У току су завршни радови на изградњи новог стамбеног комплекса у насељу Метино брдо. Овај план обухвата два нова стамбена блока са укупно 9 ламелних стамбених објеката спратности НП+П+5 у којима је изграђено 972 стана (слика 8). Објекти ће бити искључиво стамбене намене, без пословних простора. Планом је предвиђено уређење међублоковског простора зеленим површинама и пешачко-колским саобраћајницама, уз довољан број паркинг места, као и изградња дечјег игралишта.

Слика 8. Станови намењени припадницима снага безбедности

5. УПОРЕДНА АНАЛИЗА СТАМБЕНОГ СИСТЕМА ДВА ДРУШТВЕНА УРЕЂЕЊА

Кроз приказ стамбеног модела социјализма у Крагујевцу, представљају се и главни циљеви једног таквог модела. У основи социјализма је био план да се становницима одређеног насеља обезбеди приступ свим неопходним пратећим садржајима као што су паркинг простор, пешачке стазе, зелене површине, простор за децу, образовне и здравствене установе, као и трговине. Овакав приступ је једна од главних разлика између наведених друштвених уређења. Капитализам доноси могућност да појединци одлучују о пројектима нових стамбених јединица, што углавном изискује максимално искоришћење парцеле за изградњу, без довољно паркинг простора, зелених површина и простора за децу. Овакав тип градње доводи до формирања блокова затвореног типа. Поред друштвене и приватне својине, разлике се огледају и у изгледу самих објеката. Социјализам доноси дух наглашеног колективизма, уз типизацију, док наредни период доноси потпуну супротност и разноликост архитектонског израза, често без посебног квалитета.

6. ЗАКЉУЧАК

Свако ново друштвено уређење носи другачије економске и друштвене моделе. Студија случаја на којој се детаљније анализирао стамбени систем је град Крагујевац. У периоду након Другог светског рата, реконструкција центра града није била идеално решење за стамбени сектор, тако да након 1960. године почиње изградња нових стамбених насеља на неизграђеним просторима. Тренд раста се одржао све до 1980. године, када нагли пораст грађења престаје и

улази у период стагнације. Деценију касније, Србија улази у период транзиције, што доводи и до великих промена у сектору становања. У Крагујевцу долази до ниске куповне моћи становништва, високог нивоа инфлације и незапослености. Након одређеног периода број становника почиње да се повећава, што поново узрокује и учесталију градњу стамбених објеката, сконцентрисану углавном на централно подручје града.

7. ЛИТЕРАТУРА

- [1] В. Митровић, Из историје културе и архитектуре - Записи једног истраживача (1994-2014), Нови Сад: MSUV.ORG, 2016.
- [2] Љ. Пушић, Sustainable Development and Urban Identity: A Social Context. Spatium, 2004.
- [3] М. Петровић, Социологија становања - Стамбена политика: изазови и могућности., Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 2004.
- [4] А. Diener, J. Hagen, From Socialist to Post-Socialist Cities: Cultural Politics of Architecture, Urban Planning, and Identity in Eurasia, London: Routledge, 2015.
- [5] К. Stanilov, "Housing trends in Central and Eastern European cities during and after the period of transition," in *The post-socialist city*, Cincinnati, School of Planning, University of Cincinnati, 2007, pp. 179-190.
- [6] I. F. Hamilton, Transformation of Cities in Central and Eastern Europe: Towards Globalization, Tokyo: UNU Press, 2005.
- [7] В. Трифуновић, Грађење Крагујевца од 1945. до 1965. године, Крагујевац : Удружење „Крагујевац наш град"; Установа културе „Кораци", 2018.
- [8] В. Трифуновић, Од самоуправљања до кризе - Грађење Крагујевца од 1965, до 1990. године, Крагујевац : Дирекција за урбанизам и изградњу, 2019.
- [9] В. Трифуновић, Време кризе - Грађење Крагујевца у периоду од 1990. до 2005. године, Крагујевац: Удружење „Крагујевац наш град", 2020.
- [10] Дирекција за урбанизам и изградњу , План генералне регулације "Насеља Вашариште", Крагујевац, 2014.

Кратка биографија:

Александра Марковић рођена је у Крагујевцу 26.08.1998. године. Мастер рад је одбранила 2022. године на Факултету техничких наука у Новом Саду.
Контакт: a.markovic98@gmail.com